

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ-ФАУНОНІМОМ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена визначенню місця фразеологізмів з компонентом– фаунонімом у лексичній системі української мови, аналізу структурних, семантичних та етимологічних характеристик виділеної групи фразеологічних одиниць.

Ключові слова: етимологія, лексична система, фаунонім, фразеологізм, фразеологічний компонент.

Питання обсягу, ролі та місця фразеологізмів у системі мови залишаються досить актуальним та потребують подальших наукових розвідок, зважаючи на неоднозначне розуміння віднесеності окремих одиниць до цієї підсистеми та зміни парадигми сучасних лінгвістичних досліджень. Антропоцентричний характер мовознавчих розвідок останнього часу, широке проникнення когнітивних та прагматичних аспектів зумовив перегляд чи нове прочитання природи багатьох мовних одиниць, у лінгвістиці нині формується когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу фразеологічних систем. На думку М.Алефіренка, саме фраземи є "найтипівшими знаками експресивно-образної номінації і продуктами вторинного семіозису і характерні синергетичною взаємодією мовного, комунікативного, прагматичного, психічного і культурного факторів" [1, С.6].

Стаття «Фразеологізми з компонентом–фаунонімом у лексичній системі української мови» має зв'язок з науковою проблемою кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова "Лінгводидактичний опис функціонування української мови", що свідчить про її відповідність сучасним науковим планам.

У лінгвістиці та багатьох інтерлінгвістичних дисциплінах нині загально визнаним є розуміння того, що фразеологічний склад мови – найпрозоріший для втілення засобами мови концептів етнокультури, бо в образній основі фразеологізмів відображено характерологічні риси етнічного світобачення, які виступають складовою частиною поняття "менталітет".

Цю проблематику розробляли представники різних напрямів – філософського (А.Гуревич, В.Храмова, І.Лисий), етнокультурного (М.Костомаров, Л.Гумільов, О.Нельга), психологічного (М.Бердяєв, О.Кульчицький), власнелінгвістичного (В.Русанівський, В.Мокієнко, М. Алефіренко, В.Гак).

Більшість дослідників визначають фразеологізм як усталене стійке словосполучення з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена їх лексична самостійність, і яке виражає цілісне фразеологічне значення, створене внаслідок переосмислення вільного словосполучення. За такою інтерпретацією до фразеологічних одиниць не зараховують сталі словосполучення, у яких відсутнє метафоричне (за принципом подібності) або метонімічне (за принципом суміжності) переосмислення; прислів'я (*дарованому коневі зубів не лічать; знає кіт, чие сало з ів*); приказки (*скільки вовка не годуй, а все одно в ліс дивиться*); усталені порівняння (*червоний як рак*); крилаті вирази (*крила пегаса*); перифрастичні звороти, які замінюють слова в описовій формі; складені терміни; нефразеологізовані тавтологічні (із повторенням слова) словосполучення; словосполучення, у яких компоненти зберігають свої лексичні значення, але один із них реалізує свою семантику лише у поєднанні з іншими компонентами (*гусяча шкіра, вовчий апетит*).

Водночас, за визначенням В. Телії, фразеологізм – це семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (висловів або речень), не виникає в процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значенневих закономірностей поєднання лексем, а відтворюється у вигляді усталеної, неподільної, цілісної конструкції [6, С.557]. Напр.: "*А мені так і кортить розпитати про Марію, так і крутиться на язичі ймення її, та ніяково розпитувати*" (М.Коцюбинський).

Стаття присвячена розгляду проблеми обсягу та кваліфікативних ознак фразеологічних одиниць, виділення серед них групи зоофразеологізмів і встановлення їх місця у системі української мови.

Загально визнаним є той факт, що лексична система – найрухливіший, наймобільніший рівень мови. Переважна більшість фразеологізмів з'явилася в процесі спостереження за навколишньою дійсністю, в якій формувався той чи інший народ, — історичною, суспільними процесами,

виробничою діяльністю й побутом, морально-етичними нормами і родинними стосунками, природним середовищем, тваринним та рослинним світом.

На роль фразеологізмів як складника етнокультурного простору вказують у своїх працях такі науковці, як Т. Черторизька, М. Алефіренко, Л. Пустовіт, І. Скопненко, Г. Сюта, Т. Цимбалюк, які вважають, що фразеологічні одиниці, поряд з лексемами, є складовою частиною лексичної системи будь-якої мови.

У сучасному мовознавстві відомі кілька типів класифікації фразеологізмів, які прийнятні й для української фразеології. Найпоширенішою в лінгводидактиці є класифікація В. Виноградова, який за семантичною злитістю компонентів розрізняє: а) фразеологічні зрощення; б) фразеологічні єдності; в) фразеологічні сполучення. До них, за класифікацією М. Шанського, додають ще фразеологічні вирази (*величається, як заєць хвостом; бідний, як церковна миша*). Від фразеологічних сполучень вони відрізняються тим, що в них немає слів із фразеологічно зв'язаним значенням.

За походженням фразеологізми найчастіше поділяють на такі групи: а) сталі вислови з народної мови (побутового народного мовлення, анекдотів, жартів тощо): *про вовка помовка; вивчився на собак брехати*. Сюди відносять також прислів'я та приказки; б) професіоналізми, що набули метафоричного вжитку: *намилити шию, білими нитками шитий*; в) переклади з інших мов або запозичення фразеологізмів без перекладу: *прийшов, побачив, переміг; бути чи не бути (англ. To be or not to be); дивитися крізь пальці (нім. Durch die Finger sehen)*; г) вислови з античної культури: *сізіфова праця, авгієві конюшині, танталові муки*; д) біблійні та євангельські вислови: *козел відпущення, манна небесна*; е) вислови відомих людей (афоризми, цитати).

Зі стилістичного погляду фразеологічні одиниці групують на розмовно-побутові, які переважають в усному мовленні та художній літературі: *скільки вовка не годуй, той все одно в ліс дивиться*. Другу групу складають народнопоетичні фразеологізми: *голубе сивенький*. В окрему групу виділяють книжні фразеологізми, які використовують переважно в писемній формі наукового, офіційно-ділового, публіцистичного та художнього стилів. Є й інші класифікації, в яких ураховано семантичні й стилістичні відтінки (класифікація І. Чередниченка).

Зважаючи на прийняту нами семантичну класифікацію, яка базується на типології, розробленій В. Виноградовим, серед фразеологізмів окремо можна виділити групу фразеологічних одиниць, до складу яких входить компонент-фауноніми. Це різні за походженням та епохою становлення одиниці, що найтісніше пов'язані з історією, культурою, побутом кожного народу. Проте, протягом тривалого розвитку в народі склались стереотипи, які вплинули на формування понятійного апарату фразеологізмів, семантику вживання тих чи інших фаунонімів.

Здійснюючи аналіз фразеологізмів за понятійними групами, можна визначає таке ототожнення фаунонімів:

- з рисами характеру (смирненність – *agneць Божий*; недолугість – *як баран в аптеці*; працьовитість – *як віл*; хитрість, вмілість – *собачий нюх*; лицемірність, нещирість – *старий лис, стара лисиця*; лінощі – *пізній птах, пізня птиця*; примхливість, вередливість, уїдливість – *як сич, як індик, як оса*; боязкість, полохливість – *мишача душа, заяча душа*; пихатість – *як жаба на купині, як теля в наричнику, як пава, як свиня в барлозі, як поросля на орчику, ходити навичем, ходити півнем*; безвольність, нерішучість – *як мокра курка, ні риба ні м'ясо, Боже теля; покірненьке телятко*; непостійність – *перелітна птаха, перелітна птиця*; повільність – *як черепаха, як той слимак, як сонна муха, як муха в сметані*; прив'язаність – *як цуцик*);

- виявами емоцій, емоційними станами (відчай, розпач, неспокій – *битися як горлиця, завити вовком*; ворожість, злість – *як собака палицю, як собака, як пес санджарівський*; радість – *мов собака, який зірвався з цепу*; натхненність – *співати соловейком*; рішучість (в окремо взятому випадку) – *як собака, ступцений з прив'язі, як собака з ожереду, як собака на посвист*; обурення, протестування – *скакати цапом, скакати цапа*; відчуття дискомфорту, незручності, обмеженості – *як сорока на тину, як собака в човні, як собаці на перелазі, як собака на прив'язі, як Сірко на прив'язі, на пташиних правах*; страх – *як собака у Пилипівку*; провокувати якісь емоції – *розбуджувати, будити звіра*);

- соціальними станами (одинокість – *як байбак у норі*; хвіст собачий – той, хто нічого не важить у суспільстві; *знатна птиця* – заможна людина, поважна особа; *невелика птиця* – особа, яка не

має значного становища, нічим не визначна, не дуже важлива за своїм значенням; бути самодостатнім – *мати синицю в руці*);

- фізичними станами людини чи виглядом (сп'яніння – *ні рак ні жаба* (тобто, дуже п'яний); слабкість – *як підстрелений сокіл*; неухажність, безтурботність – *Божжа пташка, як вільна пташка*; глухість (для вираження фізичної вади – *глуха тетеря, як тетеря*; сліпість – *як сліпа курка*; худий – *як тріска*);

- явищами (велике скупчення людей – *пташиний базар (ярмарок), як бджіл у вулику*; стан миру, злагоди – *як ті голубки, як риба з водою*; відсутність чогось, нестача, мало – *на комариний ніс, і котові на сльози немає, як з цапа молока, старій жабі по коліно (горобцеві, горобцю), заячий хвіст, як у карася вовни, з горобину душу, як кіт наплакав, й курці не клюнути, із заячий (гороб'ячий, горобиний, жаб'ячий)*; стан тиші – *як миші в норі, як рак у торбі, як сфінкс, як риба*).

Враховуючи наведені приклади ототожнення окремих представників фауни з образними уявленнями людини про навколишнє, можна дійти висновку, що наведені фауноніми відповідають конкретним характеристикам світосприйняття

Зокрема, вівцю ототожнюють зі смиренністю або ж недолугістю, вола – з працьовитістю та терплячістю, лисицю – з хитрістю, нещирістю та улесливістю, мишу та зайця – з полохливістю, а також – зі спритністю, теля – з покірністю, в той же час – з відсутністю інтелекту, жабу, паву, свиню – з пихатістю, а іноді – із заможністю, черепаху, слимака, муху – з повільністю, собаку – з відданістю або ж злістю, сича, осу, індика – з уїдливістю, або ж пихатістю тощо. Натомість, наведена класифікація є лише першим етапом створення багатомірної типології зоофразеологізмів з урахуванням етнокультурних особливостей світобачення українського народу.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що у фразеологізмах той чи інший фаунонім можна сприймати диференційовано, неоднозначно, представників фауни наділяють різними характеристиками. Ґрунтовного дослідження потребує їх класифікація за понятійними групами, яка досі не була предметом наукового аналізу.

Зазначене визначає актуальність піднятої проблематики та зумовлює необхідність такого дослідження зоофразеологізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко М.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: Монография / Н.Ф.Алефиренко. – М.: ООО Изд-во «Элпис», 2008. – 271 с.
2. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С., Дятчук В.В., Неровня Н.М., Федоренко Т.О. Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наукова думка, 2008. – 1096 с.
3. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В.Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 108с.
4. Пономарев О.Д. Сучасна українська мова / О.Д.Пономарев. – К.: Либідь, 2001. – 398 с.
5. Пустовіт Л.О. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Л.О.Пустовіт. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
6. Телия В.Н. *Фразеологизм* / В.Н.Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н.Ярцева]. – Ин-т языкознания АН СССР. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 557-558.
7. Юрчук Л.А. Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови // Мовознавство. – 1983. - № 5. – С.46-51.
8. uk.wikipedia.org <http://mova.kreschatic.kiev.ua>.

The article highlights peculiarities of the phraseological units with faunic component in the lexical system of the Ukrainian language. In the paper structural, semantic and etymological aspects of the above-mentioned idioms are analyzed.

Key words: etymology, lexical system, fauneme, phraseological unit, phraseological component.

Т. В. Григоренко

ЕТНОГРАФІЧНА ЛЕКСИКА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

В статті з'ясовується питання етнографічної лексики, концептуальної картини світу, яка здатна об'єднувати результати пізнання людиною навколишньої дійсності. Актуальність дослідження взаємозв'язку мови і культури зумовлена насамперед відмінностями у розумінні багатьох сторін даної проблеми, наявністю суперечностей у вирішенні як кардинальних, так і часткових питань.

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу, етнографічна лексика, мовна картина світу.